

“EÑ” SÖZÜ, KULLANILIŞ YERİ VE İŞLEVİNE DAİR

Ceyhun Vedat UYGUR*

Bilindiği gibi “eñ” sözü, Eski Türkçe dönemi eserlerinden beri takip edebildiğimiz ve bugün de birçok yaşayan Türk lehçesinde kullanılan bir sözdür. “eñ” sözü, eski devir metinlerinde “añ/ ang”, “eñ/ eng”, “iñ/ ing”, bazen de “em” ve “am” şeklinde kullanılmıştır ve bugün de (tespit edebildiğimiz kadarıyla) “em” şekli hariç “eñ/ eng”, “iñ/ ing”, “en” şekillerinde kullanılmaya devam edilmektedir. Bu sözün bilinen temel işlevi de, sıfatların ve zarfların önünde kullanılıp, o sıfat veya zarfın pekiştiricisi olmaktır. *Biz, bu yazımızda “eñ” sözünün farklı bir kullanımından söz edeceğiz.*

“eñ” sözünün kullanımı ve işlevine geçmeden önce, bu sözün yapısına dair olan görüşlerden söz etmek yararlı olacaktır.

“eñ” sözünün yapısına dair görüşler kesin ve çok fazla olmayıp, tahminlerden ibarettir. Clauson, kelimenin en eski şeklinin “añ” olduğunu ve bunun da “pek, çok” anlamı veren süperlatif görevinde sıfat yapan bir ön ekten ibaret bulunduğunu yazar.¹ Räsänen de aynı görüştedir.² Doerfer kelimenin “añ” şeklinden söz etmeden, “eñ” şekline ve işlevine dikkat çeker.³ Karamanlıoğlu, kelimenin “em” şeklinden hareketle “eng” sözünü soru işaretiyle birlikte “em”e bağlamak ister: eng (< em?)⁴

Biz de -aksi isbat edilene kadar- “eñ” sözünün, pekiştirme görevi yapan, bir “añ” edatından gelmiş olduğu kanaatindeyiz. Kelimenin “am” veya “em”li şekilleri de ya bir ñ>n>m değişikliğinin sonucudur veya “amtı”, “emti” (şimdi) sözünün yapısında olan “am”, “em”in bir analogisidir. “eñ” sözünün, aşağıda da gösterileceği gibi sadece kelime başında değil kelime sonunda da kullanılıyor olması, bizi, onun bir “ön ek” değil, edat olması gerektiği sonucuna götürüyor.

Şimdi, en eski yazılı metinlerden başlayarak “eñ” sözü üzerinde duralım:

“eñ” sözü, Orhun Kitabeleri’nden Kül Tigin kitabesinde iki kez geçer ve ikisinde de “eñ” anlamıyla zarfı pekiştirir:

“... *eñ ilkin tadıkıñ çorıñ boz atıg binip tegdi...*” (KT. D 32) (İlk önce Tadık Çor’un boz atına binip hücum etti.) (OY. S.17);

* Doç. Dr., Pamukkale Üniv., Fen-Edeb. Fak.

¹ S.G. Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford, 1972, 1 eñ

² M, Räsänen, *Materialien zur Morphologie der türkischen Sprachen*, Helsinki, 1957, s.75 ve *Versuch Einen Etymologischen Wörterbuchs der Turksprachen*, Helsinki, 1969, 3eñ, 4eñ

³ Gerhard, Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen Band II*, Wiesbaden, 1965, s.130

⁴ A.Fehmi Karamanlıoğlu, *Kıpçak Türkçesi*, Grameri, s.97

“*eñ ilk togu balıkda süngüşdimiz.*” (KT. K 4) (En önce Doğu Balık şehrinde savaştık)

“eñ” sözü, Uygur metinlerinde de aynı pekiştiricilik göreviyle ve “eñ” anlamıyla -Orhun kitabelerinden daha fazla- karşımıza çıkar:⁵

“*eñ ilki töz ikinti belgü*” (Üİ, 99a 7) (Birinci kök, ikinci alâmet) (Üİ, s.69),

“*eñ ilki tartar akıgsız...*” (Üİ, 99b 4) (İlk olarak âsrava’sızın izahını (çeker?) (Üİ, s.69) vd.

Üç *İgitsizler*’de (Üİ) “eñ” sözü, fiilden yapılan başlayu (başta, baş olarak, ilk olarak) ve başlayu-kı zarflarıyla da kullanılır: “*engbaşlayu iki padak-l(a)r üz-e sizik kılı ol bahşı-ka söz-l(e)r.*” (Üİ, 114a 7) (En baştaki iki pādaka ile soru sorarak o hocaya söyler) (Üİ, s.82); “*engbaşlayu bilip öçmekig yörmek...*” (Üİ, 125b 14) (En başta bilip sönmeyi izah etmek...) (Üİ, s.93); “*engbaşlayu yörer akıg-sız nom-l(a)r-ning kezigin tizigin.*” (Üİ, 126a 1) (En başta âsrava’sız drahmaların silsilesini (hend.) izah eder.) (Üİ, s.93); “*engbaşlayu-kı iki padak-l(a)r üz-e sizik kılır...*” (Üİ, 114a 3) (En baştaki iki pādaka ile kesin olarak o hocaya soru sorar) (Üİ, s.82) vd. (Bk. Üİ, 114a 11, 13b

Altun Yaruk’taki kullanımlar ise “*eng ilki*” (ilk, birinci, en ilk) (Bkz. 141.17, 147,8-9, 148.9, 149.4, 152.16, 162.14, 191.22, 195.1, 196.5, 196.17) ve “eng’mıntın” (hatta ? en azından, hiç olmazsa) şeklinde “ilk” ve “mıntın” kelimeleri (zarflarıyla) iledir:

“*kılınç-ların eng’mıntın bir kşan üdde y(e)me kiz-legülüg yaşurugluk ermez...*” (AY, 140. 19-21 / III.7b) (davranışlarını, en azından kısa bir (Ksana) an için de (olsa) gizlememeleri, saklamamaları gerekir...) (AY, s.33); “*eng’mıntın yılki ajunıntalı irinç y(a)rlıg tınl(t)g-larka meng saçmak...*” (AY, 169.8-9 / III.22a) (hiç olmazsa hayvan yolundaki (Gati) zavallı, sefil canlılara yem saçmak...) (AY, s.58); “*yüz ming tümen ülgü kolti ülüş-inte eng’mıntın ülgü teng yöleşürüg okşa-tıg üz-e y(e)me arıtı yitmez*” (AY, 177.15-19 / III.26a)

Altun Yaruk’ta “eñ/ eng” sözü alışılmış pekiştiricilik görevinin ve “pek, çok” anlamının dışında, bir yerde özel isimden önce gelir ve “*olağanüstü, fevkalade*” anlamı verir: “*eng magat il-te...*” (AY, 172 7/ III. 23b) (*Olağanüstü Magadha ülkesinde...*) (AY, s.57)⁶

Kutadgu Bilig’te de “eñ/eng” sözü, zarf ve sıfatlarla birlikte kullanılmıştır: *eng aşnu* (en önce), *eng edgü* (en iyi) vb.

⁵ Ayrıca bk. R. Rahmeti Arat, *Eski Türk Şiiri*, TDK yay. Ankara, 1991, s. 329.

⁶ *eng’mıntın* “hiç olmazsa, en azından, bari”; şimdiye değin yayımlanan metinlere göre, kökeni henüz açık olmayan bu sözcüğün, genelde, olumsuzluğu güçlendirici bir anlam taşıdığı belirtilir (Gabain 1974: 156/354; Ş.Tekin 1980a: 196a); ED’de ise *angmın* maddesinde, sözcüğün *ang-* eyleminin –*matın* zarf-fiili şekli yerine –*angma(tın)* yerine- yapılan bir yanlışlık olduğu kaydedilir (Clouston 1972: 186b-187a) (Mehmet Ölmez’in dipnotu, AY. s. 33)

Codex Cumanicus'ta da “eñ/ eng” sözü, zarf ve sıfatın derecesini güçlendirir. Dikkati çeken bir husus da, bu sözün “em” ve “am” biçimlerinde kullanılmasıdır:

eng töbengisi (CC 114, 32), *em burun* (CC 62, 25), *am burun* (CC 125,21)⁷

Tuhfetü'z-Zekiyye'de “ing” (eñ) sözü, -rak,-rek eki ile pekiştirilmiş sözlerle birlikte de kullanılmaktadır:

ing artık-rak, ing eksik-rek (TZ 55b 11)⁸

Yukarıdaki ifadeler, katmerli, vurgulu bir pekiştirmeyi ifade etmek için kullanılmıştır. Sıfatı pekiştirme, vasfın derecesini ifade etme işinde, “eñ” sözünün tekrarı da mümkündür. Bugünkü Tatar Türkçesinde bu yola başvurulur:

Tugan cirém siña birérmén min (Memleketim sana veririm ben)

Hislerémneñ iñ iñ tatlısın (Hislerimin en en tatlısını)⁹

Kırgız Türkçesinde de “eng” sözü, “ele” ile pekiştirilmiş sıfatları bir kez daha pekiştirmede kullanılır:

Eng ele kıyın (en güç), *eng ele caman* (çok fena, en berbat), *eng ele akımak* (en ahmak) vb. Bu örneklerdeki “ele”, “bir ektir ki cümlenin manasını tahdit etmek veya ona katiyet vermek için kullanılır; sık sık tekrar edildiğinde ise manasını büsbütün kaybeder:

Tokuz ele kün kaldı (yalnız dokuz gün kaldı), *ötkön ele cılı* (daha geçen sene), *men elemın* (evet, bu benim) vb. (KS)

“eñ” sözünün yukarıda “pek, çok, en” anlamlarında sıfatı veya zarfı pekiştirme görevini, burada zikretmediğimiz daha başka eserlerde de görmek mümkündür. “eñ” sözü bu görevi yaparken, sıfat veya zarfın önünde bulunmaktadır.

Fakat “eñ” sözünün kullanım yeri bu kadar değildir. Bu söz, yaşayan Türk lehçelerinden Uygur, Kazak, Kırgız ve özellikle Karakalpak Türkçelerinde sıfatı veya zarfı pekiştirme görevinin yanında, fiillerle birlikte kullanılmaktadır. Üstelik bu kullanımda “eñ” sözü, her zaman kelimenin (isim veya fiil) önünde de yer almamaktadır. Şimdi bunlara göz atalım:

“eñ” sözünün fiillerle kullanımı: Bu tür kullanımda “eñ” sözü, olumsuz fiillerin önünde daha çok “hiç”; olumlu fiillerin sonunda “da, de”, bazen “hiç” anlamını vermektedir. (Türkiye Türkçesinde *sev-*, *beğen-*, *kız-* gibi olumlu fiillerinin önünde kullanılan “en”, bize göre fiilin önünde düşmüş olan “çok, fazla” gibi bir zarfın pekiştiricisi idi: *en + Ø + sevdiğim şey*. Bu fiillerin olumsuz

⁷ A. F. Karamanlıoğlu, *Kıpçak Türkçesi*, Grameri, s. 97.

⁸ A. F. Karamanlıoğlu, a.g.e. , s. 97

⁹ Erdal Şahin, *Yurt Konulu Tatar Cırları*, s. 242, 438/ 16-17.

şekillerinde kullanılan “en” de, söze “hiç” anlamı katmaktadır: *en sevmediğim şey* gibi.) Olumsuz fiillerin önünde “hiç” anlamı veren kelime, belki başlangıçta “da, de” edatının görevinde kullanılıyordu ve sonradan semantik bir çeşitlenme oldu:

Eñ bolmasa (eñ bolbogondo, eñ bolmağanda, eñ bolmiganda) (hiç olmazsa, olmasa da <... için mümkün olmasa da, imkânsız (gibi) olsa da)¹⁰

“*Häy baba, bul jerde qırıq miñ xojalığım bar, eñ bolmasa solar menen irazılayın, depti.*” (Hey baba, bu yerde kırk bin kişilik ailem (çadırım, evim) var, hiç olmazsa onlarla helâlleşeyim, demiş)

(Kkp. Hurliha-Hemira destanından)

“*Eñ bolmasa, söziñ joq pa adamğa* (Hiç olmazsa sözün yok mu adama)
Sorap şekken sigarettey mazalı.” (İsteyerek çektiğin sigara gibi tatlı)

(Kkp. İ.Yusupov, BBS, Bir hâmeldar jigitke)

“*Eñ bolmasa meni quwatlaw ornına jayıñdı beripseñ.*” (Hiç olmazsa beni kollamak (desteklemek) maksadıyla yerini versen.) (KTTS)

“*Eñ bolmasa Qäldeyge qolğabıs tiygiz.*” (Hiç olmazsa Kaldey’e yardım et.) (KTTS)

“*Eñ bolmasa benim qalay ölgenimdi, körgeñ aqıret-azaplarımı doslarıma, joldaslarıma jetkeretuğın adam bolsa edi, olar ayıp jürer edi.*” (Hiç olmazsa benim nasıl öldüğümü, çektiğim azap ve sıkıntıları dostlarıma, yoldaşlarıma ulaştırarak bir adam olsaydı, onlar söylerdi.) (HKETG, Sentaks, s.522)

Kazak Türkçesinde: “*Jazdı küni qonaqqa eñ bolmağanda marqa soyılsa, qıstı küni soğım etinen tartılğan müşeli tabaqqa rıza boladı*” (Yazın, misafire hiç olmazsa (en azından) birkaç aylık bir kuzu kesilirken, kışın, besili hayvan etinden sofraya getirilen tabağa kanaat eder.)

(Kazak Halkının Salt Dästürleri, s.177)

Kırgız Türkçesinde de “eñ/ eng” sözü Kazak ve Karakalpak Türkçelerindeki “*eñ bolmasa*” yapısının paraleli olan “*eng bolbogondo*” yapısı içinde kullanılır ve “hiç olmazsa” anlamı verir: “*eng bolbogondo küit*” (hiç olmazsa bekle) gibi.

Yeni Uygur Türkçesinde de “*eñ bolmasa*” yapısının paraleli olan “*eñ bolmiganda*” (hiç olmazsa) kalıbı kullanılır.

¹⁰ Tek başına “*bolmasa*” kelimesinin “öyle olmazsa, öyle olmasaydı; yahut, yoksa, aksi takdirde; öyle ise, o takdirde, o halde; peki, pekâlâ; mademki” anlamları ve kullanılışları için Bk. János Eckmann, “Bolmasa Kelimesine Dair”, *TDAY Belleten 1954*, s. 33-38.

eñ bermese (hiç olmazsa)

<i>“Qurğan tilim qurmasa,</i>	(Kuruyan dilim kurumasa)
<i>Ājelim jetip ölmesem,</i>	(Ecelim gelip ölmesem)
<i>Bülip bul barğan elimde,</i>	(Yenilip gittiğim yurdumu)
<i>Altı yıl jaylaw qılarman,</i>	(Altı yıl yaylak ederim)
<i><u>Eñ bermese</u> xalqımdı,</i>	(Hiç olmazsa halkımı)
<i>Altı ay tilep alarman,</i>	(Altı ay görmüş olurum)
<i>Ayta görñ dep edi”,</i>	(Cevap verin, demişti)

(Kkp. Koblan destanından)

eñ qurıǵanda: (En azından, az da olsa, hiç olmazsa) (Kkp)

Balalarına bir jaksılık etkenim bolsın. Umutpa, eñ qurıǵanda, usı aytkanımdı orınla! (Çocuklarına bir iyiliğim dokunsun. Unutma, en azından bu dediklerimi yerine getir!”

(Keñesbay Allamergenov, “Derya Tartılǵan Jıllar”, Karakalpak Edebiyatı Hrestomatiyası, Nökis “Bilim”, 1998.)

Fiillerden sonra: Daha çok zarf fiil eki (-Ip), bazen de geniş zaman ekinden (-Ar) sonra kullanılır ve “da, de” edatının anlamını verir:

-Ip ekinden sonra

<i>Astıña <u>minip eñ</u> saylap Mänjün at,</i>	(Üstüne binmiş de seçip Mecnun at)
<i>Peşeneñde bar edi ğoy bir dıqqat,</i>	(Kaderinde var galiba alâmet)
<i>Bar bolsañ jalǵızım, maǵan saza ber,</i>	(Var isen bir tanem, bana bir ses ver)
<i>Dawısıñdı esitip qılayın murat.</i>	(Sesini işitip alayım murat)

(Kkp. Mäspatşa destanından)

<i>Sebep bolıp bizge jollar <u>baslap eñ</u>,</i>	(Sebep olup bize yola düşüp de)
<i>Ata-babañ ırza bolar erleriñ,</i>	(Atanızın razı olduğu erler)
<i>Bügin keşte qalañızǵa at salar,</i>	(Bugün akşam kalenize at salar)
<i>Tiygiz apa, qoldan kelse järдемиñ.</i>	(Yetiş ana, elden gelse yardımın)

(Kkp. Mäspatşa destanından)

- Qarajan:* Karacan:
 – *Laşın salıp gezgen aydın kölinen,* (-Laçın salıp gezen parlak gölünden)
Här kim aytar kelgen gäptin jöninen, (Herkes söyler gelen sözün yönünden)
Segbir menen atlanıpsañ jas uğlan, (Zahmet çekip atlanmışsın genç oğlan)
Sen sıǵıp eñ qay patşanıñ elinen? (Sen çıkıp da hangi hanın yurdundan)
 (Kkp. Alpamıs destanından)
- Aldımda tilladan sazdı şaldırdım,* (Önümde altından sazı çaldırdım)
Suñqarğa tawşan häm süylin aldırdım, (Sungura tavşan ve sülün aldırdım)
Kiyametlik dos bolıp eñ Abaqan, (Ahiretlik dost olup da Abakan)
Sonlıqtan Janaydı soğan qaldırdım. (O yüzden Janay’ı ona kaldırdım)
 (Kkp. Erziywar destanından)
- Añsat qutqarıp eñ yardıñ malınan* (Kolay kurtarıp da yârın malından)
Xabardar bol Qanşayımniñ halınan, (Haberdar ol Kanşayım’ın hâlinden)
Ayı, küni Qanşayımniñ toliptur, (Ayı, günü Kanşayım’ın dolmakta)
Heş maqluq jürmesin basıp janınan (Hiçbir can girmesin basıp yanından)
 (Kkp. Muñlık-Zarlık destanından)
- Sen aşığı ediñ jaña ömirdiñ,* (Sen âşığı idin yeni hayatın)
Talpınıp eñ hallas urıp kevilniñ, (Çırpınıp da coşup taşıp gönülün)
Biraq sonda qara jürek zalımlar, (Fakat o vakt kara yürek zalimler)
Erk bermedi degenine oyıñniñ. (Bırakmadı dediğine fikrinin.)
 (Dâli Nazbergenov, “Puşkin”)
- Bilekтей арқасында өрген бурım,* (Bilek kadar, arkasına örmüş belik),
Şolpısı sıldır qaǵıp jürse aqırın, (Şolpı’sı sallanır yürürse âhir),
Kämşat börök, aq tamaq, qara qastı, (Kemşat börk, ak gerdan, kara kaşı,
Suluw qızdıñ körıp pe eñ munday türin (Güzel kızın görmüş müydün ki böylesini).
 (Abay, Kazak Xalqınıñ Salt Dästürleri, Almatı, “Rawan”, 1994, s. 40)

Yine Muñlık-Zarlık destanından alınan şu mısralarda “eñ” edatı, kendisinden önceki soru eki -pe ile (< -me) birleşmiş halde kullanılmıştır. Bu satırlarda fiilden sonraki **-ippeñ ek grubu, -arak, -erek** zarf fiil ekinin anlamını sezdirir gibidir:

-Attım dep başqa zat baylap atippeñ (Attım diye başka şey bağlayıp atmış da/ atarak)

Men sorlınıñ aldap kewlin satippeñ (Ben garibin aldatıp gönlün satmış da/ satarak)

Tiri, deydi Zarlıq Muñlıq balası, (Diri, diyor Zarlık Munluk balası)

Qanşayımniñ qolınan duz tatippeñ? (Kanşayım’ın elinden tuz tatmış (mı) da)

-Ar ekinden sonra:

-“Bizlerdiñ körgenimizdi körgende öle qalar-eñ” (Bizim gördüğümüzü görürse ölüp kalır be/ da !)

(Kkp. Hurlıha-Hemira destanından)

Ele de aytşı şınıñdı,

(Şimdi de doğrusunu,

Edige bolma sen dedi.

(Sen Edige misin dedi)

(...)

(...)

-Edige bolsam ne der eñ dep,

(-Edige’yim deyip de)

Däwdiñ basın quşaqlap,

(Devin başını kucaklayıp)

-Şın Edigeñ men,- dedi.

(-Gerçek Edige’n ben dedi)

(Kkp. Edige destanından)

Berdimurat haq sözini sözlereñ,

Berdimurat hak sözünü söyler de,

Mudamı öziñ tuwrı güzar gözlereñ,

Daim özün doğru yolu gözler de,

Duşpan körseñ, ayamastan giznereñ,

Düşman görersen, acımadan gizler (?) de,

Paydası barma dep, buniñ xalıq uşın.

Faydası var mı deyip, bunun halk için

(Berdaq, Xalıq uşın “Halk İçin”)

İş pisedi, kün ötpeydi, qoliñda heş is bolmasa,

Sol waqıtta basar mawıq, jüregiñdi jır tolğasa,

Bunda jaqsı zor mārtebe, adamniñ waqtı bolsa xoş,

Ne qılar eñ qılmıslı bop, öz erkiñe bir qoymasa,

Dünyada eñ qımbatlı qosıgım tek özime,

Öytkeni ömirlik dos, kim edim bul bolmasa.

(Gönül pişer, gün geçmez, elinde hiç iş olmasa),
(O vakitte basar hasret, yüreğine yır dokunsa),
(Güzel, büyük mertebedir, insanın gönlü olsa hoş),
(Ne kılar ki suçlu olup öz erkine bir koymazsa),
(Dünyada en kıymetli şey şiiirindir tek kendime),
(Çünkü ömürlük dosttur o, kim idim ben bu olmasa).

(Karakalpak şairi Artık Şamuratov, “Kosığim”)

Adam bolsañ aman-sav,	(Sağ esen adam olsan),
Ertpepedim izlerge?	(Gelmez miydım peşine?)
Şıraklarım sav bolsañ,	(Göz nurlarım, sağ olsan),
<u>Bolar eñ</u> kuvvat bizlerge,	(<u>Olur da</u> kuvvet bizlere).
Oñarıñlı <u>gözlerenñ</u> ,	(Hayrınızı <u>gözler de</u>),
Erip tuvrı izlerge,	(Gidip doğru izlere).

(Jiyen Jıray, “Poskan El”)

İsimlerden sonra: “eñ” sözü bazen isimden sonra kullanılır ve “da, de” anlamı verir:

<u>Xanımız eñ</u> , sizdi xan dep bilmegen,	(Hanımız da sizi han diye bilmez)
<u>Däwleti şalqığan</u> , kem-kem örlegen	(Devleti parlamış, hergün yücelmiş)
<u>Öziñnen başqağa esap bermeydi</u> ,	(Kendinden başkaya hesap da vermez)
<u>Esiktegi qulı şelli körmeydi</u> .	(Kapıdaki kulu kadar da görmez)

(Kkp. Koblan destanından)

Türiñdi jaman köremen,	(Yüzünü kötü görürüm)
<u>Sağat jollarğa basladıñ</u> .	(Saatlerce yola gittin)
<u>Taralğan jurtqa tarmağınñ</u> ,	(Yayılmış yurda şöhretin)
<u>Ortada güjim daraq-eñ</u> ,	(Ortada “güjim” ağacı da)
<u>Qädigim bar</u> , qäwpim zor,	(Endişem var, korkum çok)
<u>Sen qulıñnıñ tasınan</u> ,	(Senin, torununun taşından)
<u>Jeñil keldi salmağınñ</u> .	(Hafif geldi ağırlığın.)

(Kkp. Edige destanından)

<i>Sen-danışpan, süygen ul eñ eliñe,</i>	(Sen danışman, sevilen oğulsun iline)
<i>Aqıl menen oydı jıyğan keвлиñe,</i>	(Akıl ile fikri yığan gönlüne)
<i>Seniñ söziñ jüreginde xalıqtıñ-</i>	(Senin sözün yüreğinde halkının)
<i>Yadqa aytadı qosıǵıñdı bəri de.</i>	(Başkaya der koşuǵunu hepsi de)
	(Däli Nazbergenov, “Puşkin”)

Yukarıdaki mısra da geçen “eñ” edatı, bildirme eki yerine geçen bir morfem olarak kullanılmıştır ve buradaki fonksiyonu da kuvvetlendirme, vurgulamadır.

İsimlerden önce: “eñ” sözü bazen isimlerden önce kullanılır. Burada “en” sözü bazen “en”, bazen de “hiç” anlamı verir; *de* anlamı da uygun düşer:

Eñ gözzalıq aqıl menen miynette, (Güzelliğın en iyisi/ güzellik de, akıl ile iştendir)

Solar ğana jetkeredi ziyetke. (Onlar ile erişilir murada)

(Kkp. Atasözü)

“*Urusqa Massagetlerdiñ barlıǵı awız birşilik penen birdey şıǵatuǵının esitken. Eñ qural taba almağanınıñ qolında soyl, ay balta bolatuǵının, sonıñ menen-aq olar ülken savaştan özlerin alıp şıǵatuǵının esitken edi.*”

(Savaşa, Massagetlerin tamamının ağızbirliğı içinde (yekvücut) çıktıklarını da işitmişti. Hiç silâh bulamayanların/ silâh da (bile) bulamayanların elinde sopa veya balta olduğunu, bu yüzden onların büyük savaşlardan galip çıktıklarını işitmiş idi.)

(Sarıgül Bahadırova, Tomaris hâm Kir, “Ämiwderya” (Amuderya), No.3, 1999, s. 29-31)

Sonuç

1. “eñ” sözü, sadece sıfat ve zarfları pekiştiren bir edat veya zarf değil, isimleri ve fiilleri de “hiç”, “da, de”, “ki” anlamlarıyla pekiştiren bir edattır.
2. “eñ” sözü, sıfat, zarf, isim, çekimli ya da zarf fiil eki almış fiillerin sonuna getirilerek de kullanılmaktadır.
3. Yerinin değişken olması, pekiştiricilik, kuvvetlendirme işlevinin esas işlev olması, tek başına bir anlam ifade etmemesi göz önüne alınarak,

“eñ” sözünün, edatlar içinde kendisine daha sağlam bir yer bulması gerektiği kanaatindeyiz.

Ve inanıyoruz ki özellikle yaşayan Türk lehçelerinin metinleri taranacak olursa, bu makalede sözünü ettiğimiz “eñ” sözünün kullanım yeri ve işlevine dair daha pek çok örnek bulunacak, hatta belki yeni kullanım ve işlevler tespit edilecektir.

KISALTMALAR

a.g.e: Adı geçen eser

AY: Altun Yaruk

BBS: Begligiñdi Buzba Sen

Bkz: Bakınız

CC: Codex Cumanicus

D: Doğu

HKETG: Häzirgi Karakalpak Ädebiy Tiliniñ Grammatikası

K: Kuzey

Kkp: Karakalpak

KS: Kırgız Sözlüğü

KT: Kül Tigin

KTTS: Karakalpak Tiliniñ Tüsindirme Sözligi

OY: Orhon Yazıtları

TZ: Et-tuhfetü’z-Zekiyye fi Lügati’t-Türkiyye

Üİ: Üç İgitsizler

vd: ve diğerleri.

KAYNAKÇA

- Alpamis (1995), Karakalpak Folkloru 7. cilt, Nökis “Karakalpakstan”.
- R. Rahmeti, Arat (1991), Eski Türk Şiiri, Ankara: TDK yay.
- Sarıgül Bahadırova (1999), Tomaris hām Kir (Hikāye), “Ämiwderya” (Amuderya), No.3, 1999, s. 29-31
- Berdak, Tañlanğan eserler”, Nökis “Karakalpakstan”, 1987
- S.G. Clauson (1972), An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish, Oxford.
- Gerhard Doerfer (1965), Turkische und Mongolische Elemente im Neupersischen Band II, Wiesbaden.
- János Eckmann (1954), “Bolmasa Kelimesine Dair”, *TDAY Belleten 1954*, s.33-38.
- Edige (1990), Karakalpak Halk Destanı, Nökis “Karakalpakistan”, 1990
- Erdal Şahin (1999), Yurt Konulu Tatar Cırları (Giriş-Metin-Aktarma-Dizin), TDK yay. Ankara, 1999
- A.Von Gabain (1988), Eski Türkçenin Grameri (Alttürkische Grammatik), Çeviren: Mehmet Akalın, Ankara: TDK yay.
- Hurliha-Hemira (1986), Karakalpak Folkloru 16. cilt, Nökis “Karakalpakstan”, 1986
- Jiyen Jırav (1990), “Poskan El”, Nökis, 1990.
- Karakalpak Edebiyatı (1998), “Bilim” Yayınları, Nökis, 1998.
- Karakalpak Edebiyatı Hrestomatiyası (19989, Nökis “Bilim”, 1998.
- Ali Fehmi Karamanlıoğlu (1994), Kıpçak Türkçesi Grameri, TDK yay. Ankara, 1994
- Kazak Halkının Salt Destürleri, Almatı, “Rawan”, 1994
- Kırgız Sözlüğü (1988), (Yazan: K. K. Yudahin, Çeviren: Abdullah Taymas), Ankara: TDK yay.
- Koblan (1981), Karakalpak Folkloru 8. cilt, Nökis “Karakalpakstan”, 1981
- Mespatşa, Karakalpak Folkloru 10. cilt, Nökis “Karakalpakstan”, 1982
- Necipoviç Necip, Emir (1995), Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü (Rusçadan Çeviren: İklil Kurban), TDK yay. Ankara, 1995
- Hüseyin Namık Orkun (1987), Eski Türk Yazıtları, TDK Yay. Ankara, 1987
- Ölmez, Mehmet (1991), Altun Yaruk III. Kitap (= 5.Bölüm) (Suvarnaprabhâsasûtra), Türk Dili Araştırmaları Dizisi, Ankara, 1991, Beytepe

Muñlık-Zarlık destanı (1994), Nökis, “Karakalpakstan”, 1994

Özönder, F. Sema Barutçu (1998), Üç İtigsizler (Giriş- Metin- Tercüme- Notlar- İndeks- XXX Levha), TDK yay. Ankara, 1998

Räsänen, M (1957), Materialien zur Morphologie der türkischen Sprachen, Helsinki.

_____ (1969), ,Versuch Einen Etymologischen Wörterbuchs der Turksprachen, Helsinki.

Tekin ,Talât (1988), Orhon Yazıtları, Ankara: TDK yay.

Yusupov, İbrayım (1995), Begligiñdi Buzba Sen (Beyliğini Bozma Sen), Nökis “Karakalpakstan”.